

JAARBOEK
VAN HET
KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP
VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

Commissie van Redactie:

Mr. J. VAN KUYK ('s-Gravenhage),
Dr. W. F. BAX (Amsterdam),
Dr. J. W. A. VAN HENGEL (Utrecht),
Dr. J. H. JONGKEES (Bussum).

XXXV 1948,
TWEEDE GEDEELTE

AMSTERDAM
UITGAVE VAN HET GENOOTSCHAP
1948

RONDOM EEN RING MET NIKE-VOORSTELLING

door

Dr. A. N. ZADOKS—JOSEPHUS JITTA

In het Koninklijk Penningkabinet bevindt zich een prachtig gegraveerde, antieke gouden ring, die uit Klein-Azië afkomstig is; de gravure stelt Nike voor, de Victorie bezig een helm op een trophée te nagelen (zie bijgaande plaat, bovenste rij). De ring zelf bestaat uit een smallen, in doorsnede ruitvormigen band, die zich van voren wat verbreedt en overgaat in een iets convex ovaal met naar binnen afgeschuinde randen; op dit ovaal is in de lengte-as de voorstelling gegraveerd. Zoowel wat betreft zijn vorm als stijl en voorstelling der gravure vertoont hij een opmerkelijke overeenkomst met een ring in het Britsch Museum, die uit Kertsch in Zuid-Rusland afkomstig is. Ook daar een smalle, hoekige band, een wat puntig en convex ovaal; ook daar een Nike met naakt bovenlijf, bezig een trophée te maken, zij het dan ook ditmaal door een schild aan een boomstam vast te hechten. De Londensche ring wordt in het laatst der 4de eeuw v. Chr. gedateerd, een dateering, die ook voor den onze voor de hand ligt¹⁾.

¹⁾ De Haagsche ring is 18 mm in doorsnede, de band 2 mm dik, het gegraveerde vlak 14×18 mm. Het gewicht is 8,1 gram, het gehalte ruim 22 karaat. Hij werd door het Penningkabinet verworven in 1896 (*Verslag* 1896, blz. 36) en is afkomstig van den heer van Uijje Pietersen. Deze kocht, volgens mededeeling van zijn zoon, destijds talrijke antieke stukken uitsluitend te Smyrna, waar hij consul was. Dit wijst op herkomst uit Klein-Azië, die in het *Verslag* dan ook voor zeker wordt aangenomen. Deze mededeeling dank ik Dr. J. H. Jongkees.

Voor den Londenschen ring zie: *Catalogue of the Finger Rings in the British Museum (Greek, Etruscan, Roman)*, 51; A. Furtwängler, *Die Antiken Gemmen*, pl. IX, 44.

Zoeken wij naar verdere analogieën, die dezen datum al of niet zullen bevestigen, dan moeten wij de munten en de gesneden steenen in oogenschouw nemen. Treffend is allereerst de overeenkomst met de door Agathokles in Syracuse geslagen tetradrachmen uit de laatste jaren der 4de eeuw, zoowel wat de Nike als de trophee betreft; slechts zijn bij deze laatste op de munten ook de knemides of beenkappen aangegeven. Wij willen ons hier niet in de kwestie verdiepen, of al zijn munten met deze voorstelling in de jaren 310—305 of dat de vroegste al eenige jaren eerder te dateeren zijn²⁾. Zeker stammen de hier afgebeelde stukken (t.z.p., onderste rij) uit deze periode, de eerste twee zelfs bepaaldelijk uit de jaren 310—308, toen tijdens Agathokles' veldtocht in Afrika zijn broeder Antandros — de eerste letters van wiens naam als monogram in het veld staan — zijn zaken in Sicilië behartigde. Zoo wijzen ook de munten voor onzen ring naar het eind der 4de eeuw. Onze Nike moge wat stoerder zijn en krachtiger gemodeleerd, wat minder ijl en langgerekt, dit kan evenzeer aan plaatselijken of persoonlijken stijl als aan tijdsverschil worden toegeschreven.

Het hier gebezigde motief is niet een vinding van Agathokles en komt reeds eerder elders voor. Zeker sinds de 6de eeuw werden tropheeën opgericht op de plaats, waar de vijand op de vlucht geslagen is en dus de overwinning is behaald, daar vóór Alexander nog van vervolging geen sprake was. Deze gedenkteekenen bestonden uit buitgemaakte wapenrusting, aan een boom of, als deze ontbrak, aan een paal vastgemaakt en aan de godheid, oorspronkelijk meestal Zeus of Hera, gewijd³⁾. Pas betrekkelijk laat werd de trophee met Nike in verband gebracht en wel in het laatste kwart der 5de eeuw, toen een rijke verscheidenheid aan Nike-motieven ontstond. Op de befaamde, helaas zeer geschonden balustrade van het Nike-tempeltje op de Atheensche Akropolis uit dezen tijd kunnen wij verscheidene Nike-gestalten onderscheiden, die tropheeën aan het oprichten zijn. De omstandigheden maakten

²⁾ Zie hiervoor W. Giesecke, *Sicilia Numismatica*, blz. 89 vv., pl. 21.

³⁾ Zie: K. Woelcke, *Beiträge zur Geschichte des Trophaions*, in: *Bonner Jahrbücher* 1911, blz. 127 vv.

het in de 4de eeuw er niet naar, dat dit Nike-motief dikwijls werd gebezigd; vergeten werd het echter niet. Op een gouden stater van Lampsakos in Mysië (tegen 350 v. Chr.), zien wij het terug: een hurkende Nike hamert een helm op een trophee ⁴⁾. In Hellenistischen tijd, als de Nike-figuur zeer in trek is, komt ook dit motief herhaaldelijk voor. Behalve op de reeds besproken munten van Agathokles vinden wij het weer op die van Antiochos van Syrië ⁵⁾ en Pyrrhus van Epirus ⁶⁾ in het eerste kwart der 3de eeuw. Een jongere variatie, minder zinrijk dan het oorspronkelijk motief, Nike een trophee bekransend ⁷⁾, komt veelvuldig voor gedurende de geheele 3de eeuw en doet ten slotte op het eind er van met de victoriaat zijn glorieuze intree in de Romeinsche munt.

Ook bij de gesneden steenen zijn analogieën te vinden. Daar is in de eerste plaats de prachtige steen in het Britsch Museum, een scarabaeoïde-vormige chalcedon, waarop een wat voorovergebogen Nike een zwaard bevestigt aan een door haar opgerichte trophee ⁸⁾. Vorm en stijl wijzen ontegenzeggelijk in de 4de eeuw. Furtwängler acht hem vóór den tijd van Alexander ontstaan; de onopvallend gecompliceerde houding, de dieptewerking en de vrijmoedigheid in het onzichtbaar laten van gedeelten van het lichaam wijzen ons inziens naar wat lateren datum. Daar is vervolgens een in een gouden ring gevatte granaat, te Kertsch gevonden in het graf van een vrouw, dat door een munt van Lysimachos in de eerste twee decennia der 3de eeuw wordt gedateerd ⁹⁾. Voor den steen beteekent deze datum slechts, dat hij niet nadien is bewerkt;

⁴⁾ *Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, Mysia*, pl. XIX, 9; Woelcke *t.a.p.* blz. 202.

⁵⁾ *Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, Seleucid Kings of Syria*, pl. IV, 10; Woelcke, *t.a.p.*; P. Gardner, *The Types of Greek Coins*, pl. XIV, 1.

⁶⁾ Woelcke, *t.a.p.* waar ook een Tarentijnsche munt met deze voorstelling wordt genoemd.

⁷⁾ B.v. op munten van Seleukos van Syrië, van Capua, Bruttium, Atella, Lucania, Tarente, zie: Woelcke, *t.a.p.*, blz. 202, 204, 206.

⁸⁾ *Catalogue of the Engraved Gems and Cameos in the British Museum (Greek, Roman and Etruscan)*, 601; Furtwängler in: *Jahrbuch Arch. Inst.* 1888, blz. 204 vv; dez., *Die Antiken Gemmen*, pl. XIII, 37.

⁹⁾ *Antiquités du Bosphore Cimmérien* (St. Pétersbourg 1854—5), pl. XV, 9.

het kan korteren of langeren tijd tevoren zijn geschied. Wij zien er een ongeveugelde Nike staan met ontbloot bovenlijf, steunend op het linkerbeen, het rechterbeen iets gebogen; met de linkerhand steunt zij op een speer, de rechter houdt zij op een trophée. Zoowel vorm van den steen als compositie der voorstelling wijzen naar de 4de eeuw; de laatste doet veel stijver en ouderwetscher aan dan bij den Londenschen steen en wij zouden ten onrechte geneigd zijn hem vroeger te dateeren, als niet bekend was, dat juist in het einde der 4de eeuw op munten en steenen de compositie zich niet meer als vroeger naar het beeldvlak voegt¹⁰⁾. Stylistisch staat deze steen tusschen den Londenschen en onzen ring; omstreeks 325 v. Chr. is hij te dateeren.

Minder nauwe verwantschap met den ring, maar toch genoeg verband om hier te worden besproken toonen eenige steenen in het Penningkabinet. Zoo vinden wij de combinatie Nike en trophée op een grooten donkerpaarsen troebelen amethyst, volgens den inventaris van het Kabinet afkomstig uit de verzameling der prinsen van Oranje (t.z.p., 2de rij midden). Deze ovale steen is onder- en bovenaan convex, heeft een vrij hoogen rechten zijkant en is doorboord (zgn. scarabaeoïde). Nike bevestigt hier niet een wapen of krans aan een trophée, doch staat er naast ijverig op een schild te schrijven; het schild rust op haar door een boomstronk gesteund rechterbeen en tegen de trophée. De veel meer lineaire dan plastische wijze van uitbeelden, de wat grove en vluchtige, maar toch expressieve stijl maken het duidelijk, dat wij hier te doen hebben met een inheemsch Italisch, zij het ook Hellenistisch beïnvloed stuk. Merkwaardig en zeer vernuftig is de contaminatie van twee motieven, het ons welbekende en dat der op een schild schrijvende Nike. Dit laatste was zeer geliefd in Romeinschen tijd — de Victoria van Brescia is het bekendste voorbeeld — en komt ook herhaaldelijk op munten voor¹¹⁾. Hoogstwaarschijnlijk stamt het ook uit het

¹⁰⁾ Furtwängler in: *Jahrbuch* 1888, blz. 205.

¹¹⁾ Voor de Victoria van Brescia e.d. zie: O. Broneer, *The „Armed Aphrodite“ on Acrocorinth and the Aphrodite of Capua*, in: Univ. of California Publ. in Class. Arch., vol. 1 (1930), blz. 65 vv.; speciaal voor de munten zie: Lehmann-Hartleben in: *Römische Mittheilungen* 1923-4, blz. 185 vv.

laatste kwart der 5de eeuw, zeker was het in Hellenistischen tijd bekend. Dit laatste wordt nog eens ten overvloede, behalve door den grooten Haagschen steen, in de 3de eeuw te dateeren, bewezen door een kleineren, buitengewoon fraai bewerkten, helderen amethyst (t.z.p., 2de rij links). Waar de groote een eigenlijk ouderen, 4de-eeuwschen vorm vertoont, heeft deze den typisch Hellenistischen vorm van een langgerekt convex ovaal. Aan den bollen kant zien wij Nike schrijven op een schild, dat op een boomstam rust. Zeker behoort hij nog volop tot de 3de eeuw; soortgelijke voorstellingen kennen wij elders van wat lateren tijd¹²⁾.

Van lateren vorm en stijl is een cornalijn, waarop naast de trophee een palm-dragende Nike staat, die zonder reden den rechter voet op een verhooging heeft gezet (t.z.p., 2de rij rechts). Wederom is van een contaminatie van twee motieven sprake, die ditmaal echter weinig is geslaagd; de palm-dragende Nike is van oudsher een bekende figuur. De steen is nog aan één kant convex, maar is aan den platten kant bewerkt; ook is het ovaal breder dan van den vorigen; de stijl is typisch Italisch en zelfs wat onbeholpen provinciaal. De vorm wijst op de eerste helft of het midden der 2de eeuw — daarna werden platte, dunne steenen gebruikelijk — en de stijl spreekt dit niet tegen.

Eeuwen later zien wij ons oorspronkelijk motief terug. Uit de eerste helft der 16de eeuw is een op het eerste gezicht breed-ovale, in werkelijkheid veelhoekige cornalijn, waarop Nike met de hulp van een Faun(!) en in het bijzijn van twee onbestemde jeugdige figuren een schild hecht aan een trophee (t.z.p., 3de rij links). Typisch voor dien tijd is de vrijmoedige en fantastische wijze, waarop heterogene klassieke elementen tot een aantrekkelijke, maar wel heel on-klassieke idylle zijn gecombineerd. Niet minder typisch, maar dan voor de 18de eeuw, is een heldere amethyst, waarop de voorstelling in de lengte-as is gegraveerd en die, eveneens naar

¹²⁾ B.v. G. M. A. Richter, *Ancient Gems* (The Metropolitan Museum of Art, 1942), 45, door de schr. omstreeks 200 v. C. gedateerd, en Furtwängler, *Die Antiken Gemmen*, pl. LXIII, 30, door hem in Augusteischen tijd geplaatst, maar waarschijnlijk vroeger te dateeren.

het gebruik van dien tijd, een naar achteren afgeschuinden rand vertoont (t.z.p., 3de rij rechts). Een ongeveugelde vrouwenfiguur, steunend op een speer, een staf in de andere hand, staat doelloos naast een hoogst onwaarschijnlijke trophee, waarbij kennelijk verwarring is ontstaan tusschen takken, schilden en beenkappen. Hoewel de steen op het eerste gezicht een veel „klassiekeren” indruk maakt dan de vorige, slaat toch de kunstenaar, kind van zijn tijd, in zijn quasi-wetenschappelijkheid de plank even ver mis als zijn 16de-eeuwsche voorganger; bovendien mist hij diens naieve charme. Klein als zij zijn, karakteriseeren beide steenen treffend de opvattingen, die in den tijd van hun ontstaan omtrent de Oudheid heerschten.

Zoo zien wij een zinrijk en aantrekkelijk motief in het laatste kwart der 5de eeuw ontstaan, tegen het midden der volgende hervat en nader uitgewerkt, in den loop der 3de eeuw algemeen geliefd en wijd verspreid geraken, daarbij variaties ondergaan en ten slotte in 16de en 18de eeuw splenderwijze weder opgevat.

Nike-motieven op ring, steenen en munten in het Kon. Penningkabinet:
 bovenste rij: gouden ring eind 4de eeuw v. C., met gipsafdruk.
 tweede rij: gipsafdrukken van gesneden steenen 3de en 2de eeuw v. C.
 derde rij: gipsafdrukken van gesneden steenen 16de en 18de eeuw.
 onderste rij: Syracusaansche munten eind 4de eeuw v. C.